

УДК 930.1(47+57) «1985/1991»

**Формування міфа про кількість жертв політичного терору
кін. 1920 - поч. 1950-х рр. під час перебудови**

А.О. ЩЕЛКУНОВ

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпропетровськ, Україна,
E-mail: shelkunov.1985@rambler.ru

Авторське резюме

Статтю присвячено актуалізації наприкінці 1980 - на початку 1990-х рр. проблеми кількості жертв масових політичних репресій. У роботі встановлено, що аналіз зазначеної проблеми надає багатий матеріал для розуміння того, як історичні міфи впливають на суспільну свідомість та структуру соціального буття.

Методологія даного дослідження ґрунтується на загальнонаукових принципах (історичності, об'єктивності, науковості) та історико-наукових методах (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-порівняльний, хронологічний). Після детального історіографічного аналізу встановлено, що у витоків формування міфа про десятки мільйонів засуджених за сумнозвісною 58-ю статтею стоїть перебудовна публіцистика. Дані про кількість репресованих наприкінці 1980 - на початку 1990-х рр. набули

© А.О. Щелкунов, 2014

парадигмального значення. Історичні сюжети були важливим фактором розмежування політичних сил, висновки відносно величини втрат СРСР у роки «Великого терору» в засобах масової інформації стали одним з основних аргументів у спорах між «демократами» і «консерваторами». Незважаючи на те, що на початку 1990-х рр. з'явилися фахові історичні дослідження, в яких на основі архівних джерел було встановлено кількість репресованих у 3,8 мільйона чоловік, в широких верствах суспільства укорінилося уявлення про десятки мільйонів заарештованих за політичними мотивами.

Ключові слова: історичний міф, жертви, перебудова, публіцистика, репресії.

The birth of a myth about the amount of victims of the late 1920s - early 1950s political terror during perestroika

A.O. SCHELKUNOV

Dnipropetrovsk state university of internal affairs, Dnipropetrovsk, Ukraine,
E-mail: shelkunov.1985@rambler.ru

Abstract

The article is devoted to updating the late 1980s - early 1990s, the problem of mass casualties of political repression. The paper found that the analysis of this problem provides a wealth of material for understanding how historical myths affect the structure of social consciousness and social existence.

The methodology of this study is based on general principles (historicity, objectivity, scientific) historical and scientific methods (historical-genetic, historical, typological, historical, comparative, chronological). After a detailed historiographical analysis revealed that the origins of the formation of the myth of tens of millions of people convicted for notorious 58th item is the adjustment journalism. Data on the number of victims of repression in the late 1980s - early 1990s became paradigmatic significance. Historical themes were an important factor in the separation of political forces, the findings with respect to the magnitude of losses in the USSR during the "Great Terror" in the media has become one of the main arguments in disputes between "Democrats" and "conservative." Despite the fact that in the early 1990s there were professional historical research, which based on archival sources was established number of repressed 3.8 million people in broad sectors of society take root idea of tens of millions of those arrested for political reasons.

Keywords: historical myth, sacrifice, alteration, publicistic, repression.

Постановка проблеми. Образи минулого, їх інтерпретація для історичної науки мають в першу чергу гносеологічне значення. Але якщо ті ж самі образи минулого є частиною суспільної свідомості, формують самовідчуття кожного окремого громадянина, то їх інтерпретація має вже онтологічне значення. Образи минулого у суспільній свідомості виступають одним із факторів формування соціального буття і суспільні процеси часів перебудови ілюструють, що образи минулого є центроутворюючими елементами у структурі суспільної свідомості, виправдовуючи сам факт існування соціуму. Актуалізація за часів перебудови проблеми кількості жертв масових політичних репресій надає багатий матеріал для розуміння того, як історичні міфи впливають на структуру соціального буття. Історичні міфи поступово можуть стати елементами громадянського світогляду, цементуючи або ж навпаки руйнуючи його. Аналіз функціонування історичних міфів у масовій свідомості надає можливість передбачити реакцію суспільства на ту чи іншу подію. Відповідно, це надає можливість уникнути або ж спровокувати соціальний конфлікт.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема кількості жертв політичних репресій, що мали місце в роки правління Й.Сталіна, привертала увагу багатьох істориків. До цього питання зверталися такі дослідники, як В. Ісупов, В. Земсков, В. Жиромська, Р. Конквест, В. Роговін, Ю. Шаповал та багато інших вчених. В

цілому історіографія проблеми кількості жертв масових політичних репресій 1920 - 1950-х рр. є досить потужною, і сама вже стала об'єктом історіографічних досліджень. У 2010 р. на сторінках журналу «Российская история» була надрукована стаття С. Кропачова «Новейшая отечественная историография о масштабах политических репрессий в 1937 – 1938 годах» [11]. У центрі його уваги історичні праці, написані у 2000-х рр., але в той же час автор зазначає: «Період кінця 1980-х – початку 1990-х рр. був досить важливим у відношенні визначення істинних масштабів втрат радянської держави, в тому числі і в роки «великого терору»» [11, с.166]. І далі дослідник зазначає, що без цього історіографічного етапу «неможливо було б зібрати «багатий» урожай публікацій 2000-х рр.» [11, с. 166]. В той же час автор не аналізує вплив історичних та літературно-публіцистичних студій часів перебудови на формування масового історичного знання щодо кількості жертв політичних репресій.

Виклад основного матеріалу. Особливо гостро звучала в перебудовний період і продовжує звучати й у сучасній історичній науці проблема кількості жертв сталінських репресій. Наприкінці 1980-х років сформувався та утвердилося уявлення про те, що репресовані за політичними мотивами були майже у кожній родині. При узагальнюючих підрахунках кількості репресованих іноді фігурували астрономічні цифри. Наприкінці 1980 - на початку

1990-х рр. цифри набули принципового парадигмального значення і багато в чому формували суспільно-політичні настрої та переконання громадянські.

У витоків формування міфа про кількість жертв сталінського режиму знаходилась перебудовна публіцистика.

Традиція стверджувати про десятки мільйонів репресованих поширилась в авторів дисидентського «самвидаву» 1950-х - 1970-х років, особливо тих авторів, які самі пройшли через табори ГУЛАГу. Це, перш за все, О.Солженіцин, Ю.Домбровський, О.Рибаков та ін. Знаковою роботою, присвяченою історії ГУЛАГу, став твір О. Солженіцина «Архипелаг ГУЛАГ». І хоча сам автор зазначав у вступній частині свого твору, що йому «не довелося читати документи» [15, с.7], однак він наважився подати загальну кількість в'язнів, які пройшли через систему радянських таборів. Зокрема, Солженіцин припускав, що «одночасно в таборах не знаходилося більше дванадцяти мільйонів... І не більше половини з них були політичними. Шість мільйонів?» [15, с.254]. «Одночасно в таборах», тобто в окремо взятий момент перебувало шість мільйонів політичних в'язнів, а скільки ж усього, на думку Солженіцина, було засуджено за політичними мотивами? У масовій свідомості утвердився штамп: політично репресований – невинно репресований. Якщо йти за логікою О. Солженіцина, то людей, що постраждали від політичних репресій, буде набагато більше, ніж жертв Великої Вітчизняної війни, причому абсолютно безвинних.

Ю. Домбровський у своєму романі «Факкультет ненужных вещей» підкреслив, що у 1937 – 1938 рр. «за найбільш скромними підрахунками чисельність ув'язнених перевалила за десять мільйонів» [3, с.201] як про цілком зрозумілий факт, який непотрібно доводити.

Підкріпила цю «статистику» західна історіографія. Із початком «холодної війни» в західній історичній науці виник такий потужний напрям, як радянологія. Вона створювалася і була зорієнтована, перш за все, на вивчення потенційного ворога. Це обумовило політико-ідеологічне втручання в роботу західних істориків з боку їхніх урядів. Відомі західні радянологи: Р. Конквест, С. Коен, Т. Кліфф, П. Джувілер, які займалися історією Радянського Союзу сталінської епохи, не були вільні від ідеологічних стереотипів. Знаходячись у певних соціальних умовах, вони просто не могли не виконувати соціальні замовлення, що диктувалися їм суспільством і державою.

У період «холодної війни» в західній історіографії, що займалася вивченням репресивної політики в СРСР, склалася ціла система шаблонів, штампів і стереотипів, виходити за рамки яких вважалося за відхід від правди.

Якщо, наприклад, загальне число жертв репресій в СРСР було прийнято визначати величинами від 40 млн. і вище, чисельність в'язнів ГУЛАГу в кінці 1930-х рр. – від 8 млн. і вище, кількість репресованих у 1937-1938 рр. – від 7 млн. і вище і т. д., «то назвати менші цифри було фактично рівнозначним скоєнню непристойного вчинка» [6, с.122].

Західні дослідники доби «холодної війни», оцінюючи кількість репресованих, не базувалися на архівних даних, а спиралися передусім на свідчення мемуаристів на кшталт О. Солженіцина.

У 1988 р. в СРСР вийшла друком робота американського історика С. Коена «Бухарин: политическая биография. 1888-1938». У ній дослідник стверджував, що в 1936-1939 рр. «було заарештовано 7 – 8 млн. чол., причому приблизно третина з них була розстріляна, а на кінець 1939 р. в таборах перебувало близько 9 млн. осіб». За визначенням С. Коена, «постраждала кожна друга сім'я» [9, с.407]. Зазначені дані С. Коен наводить, посилаючись на роботу англійського історика Р. Конквеста «Великий терор», яка, до речі, була опублікована в Радянському Союзі в журналі «Нева» у 1989-1990-х рр. Однак сам Конквест не зупинився на цих цифрах. Даючи інтерв'ю у 1989 р. популярній перебудовній газеті «Московские новости», він заявив, що кількість репресованих наближається до 20 млн. чол. [10, с.16].

Масла в вогонь підлив і глава радянської держави М. Хрущов, який у своїх мемуарах заявив, що на момент смерті Сталіна у таборах ГУЛАГу перебувало до 10 млн. чоловік [5, с. 11]. Хоч Микита Сергійович не міг не знати про справжню кількість в'язнів ГУЛАГу, тому що у лютому 1954 р., для Президії ЦК КПРС, міністром внутрішніх справ Кругловим, міністром юстиції Горшеніним і Генеральним прокурором СРСР Руденком була надана доповідна записка, в якій повідомлялося, що з 1921-го року і до 1 лютого 1954 року за звинуваченнями у контрреволюційних злочинах було засуджено 3 777 380 осіб, з яких 642 980 – до смертної кари [7, с.152]. В. Земсков висловив припущення, що скоріш за все Хрущов хотів підняти свою роль в очах нащадків як борець із сталінізмом, визволитель мільйонів невинно репресованих співгромадян [5, с. 11].

Очевидно, головними причинами виникнення таких даних щодо жертв сталінських репресій було, по-перше, те, що сучасники були шоковані розмахом політичних репресій серед еліти, а, по-друге, на цьому позначилася закритість архівних фондів та відсутність достовірних демографічних даних. Тому цілком логічно, що перебудовна суспільна думка і як результат – публіцистика, цілком некритично сприйняла припущення щодо кількості жертв масових репресій.

У досить ґрунтовній (як для 1988р.) науково-популярній праці Е. Клопова та Л. Гордона згадується про те, що «політичний терор другої половини 30-х – початку 40-х років коштував життя 2-4 млн. людей» [8, с.177], тобто мова йде лише про страчених. Таким чином, ідучи за логікою учених, ув'язнених у таборах і колоніях, повинно було бути не менше 10 млн. чол.

Публіцист В. Чалікова у своїй статті «Архивный юноша» писала, спираючись на якісь не зрозумілі підрахунки, що «в 1936–1950-х рр. у таборах знаходилося 8–12 млн. чол., ... при нормі табірної смертності у 10% за рік (теж отриманій шляхом приблизних підрахунків) – це буде дорівнювати 12 млн. загиблих за 14 років» [18, с.158]. Автор статті хоч і веде мову про якісь «підрахунки», але не вказує, на основі яких матеріалів вони робилися і які методи при цьому використовувалися.

Виступаючи на сторінках газети «Московские новости» Р. Медведєв у листопаді 1988 р. писав: «У 1937-1938 рр., за моїми підрахунками, було репресовано від 5 до 7 мільйонів осіб: близько мільйона членів партії і близько мільйона колишніх членів партії в результаті партійних чисток 20-х та першої половини 30-х рр., інші 3-5 мільйонів чоловік – безпартійні, що належали до усіх прошарків населення. Більшість заарештованих у 1937-1938-х рр. опинилися у виправно-трудовах таборах, які покривали усю країну» [12, с.7]. І знову Р.Медведєв ніяк не обґрунтовує свою думку і не роз'яснює, на основі яких матеріалів він проводив свої підрахунки.

Але на цифрах у 5 - 7 мільйонів репресованих Р. Медведєв не зупинився. Вже в наступному 1989 році, розмірковуючи про кількість постраждалих від сталінізму, в часопису «Аргументы и факты» він оцінив кількість жертв репресій у 40 млн. чол. Хоча пізніше, зрозумівши свою помилку, він визнав такі дані невірними і в тому ж році заявив, що його дані не є вірогідними [13, с.14]. Однак у своїй роботі «О Сталине и сталинизме» при аналізі кількості репресованих він знову не звертається до архівних джерел, базуючись в першу чергу на припущеннях. Р. Медведєв повернувся до попередньої цифри і вважав, що тільки за період 1936-1938 років за політичними мотивами було заарештовано близько 5 млн. людей [14, с.405].

Це були типові «підрахунки» для перебувдовної публіцистики, що набули аксіоматичного характеру для більшої частини суспільства.

У 1989 – 1991-х рр. інтерес суспільства до проблеми кількості жертв необґрунтованих політичних репресій кінця 1920-х – початку 1950-х рр. тільки наростав. Але треба відзначити негативні риси цього інтересу, який, завдячуючи різним журналістам, які часто гналися

за сенсацією, набув ознак істерії. По телебаченню, радіомовленню, у друкованих ЗМІ неодноразово заявлялося про десятки мільйонів репресованих, як про факт, який не потребував доведення і копіткої праці. О. Г. Шатуновська, колишній член Комітету партійного контролю при ЦК КПРС і Комітету з розслідування вбивства С. М. Кірова та політичних судових процесів 1930-х рр., посилаючись на якийсь документ КДБ СРСР, який пізніше дивним чином зник, пише: «З 1 січня 1935 р. по 22 червня 1941 р. було заарештовано 19 мільйонів 840 тисяч «ворогів народу». З яких 7 мільйонів було розстріляно. Інші ж у більшості загинули у таборах» [20, с. 8].

Після відкриття архівів, у тому числі звітів Управління НКВС про динаміку розвитку ГУЛАГу, до того монолітне переконання щодо десятків мільйонів безвинно репресованих похитнулося, хоча за короткий період 1987 – 1989 рр., стало майже аксіоматичним. Архівні документи і підрахунки, зроблені на їх основі, із використанням статистичних і математичних методів, у кращому випадку ставилися більшістю публіцистами в один ряд із незрозуміло яким чином отриманими «сучасними підрахунками, що припускаються як вірні» [19, с.100].

В роки перебувдовної ряду вчених істориків замість наукової критики цієї проблеми сприймали нічим не обґрунтовані дані, що наводили публіцисти. Дуже цікавою в даному ракурсі є монографія Дмитра Волкогонова «Тріумф і трагедія», присвячена постаті Й. В. Сталіна. Автор працював у Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму, Центральному державному архіві Жовтневої революції, а також в архіві Військової колегії Верховного суду СРСР. Ученому були навіть відомі точні дані про загальну кількість ув'язнених ГУЛАГу та про відсоток засуджених за політичними мотивами на 1948 і 1949 рр. [2, с.501]. Але, незважаючи на це, Д.Волкогонов не вийшов за рамки загальноновизнаних підрахунків, наголошуючи на 4,5 – 5,5 мільйона жертв тільки за 1937 – 1938 рр. і стверджуючи, що впродовж 1940-х рр. у середньому в таборах знаходилося 4 – 5 млн. чоловік [2, с.500], відкрито й без будь-яких пояснень знехтувавши архівними даними.

І.В. Бестужев-Лада, спираючись на дані публіцистики, стверджував на сторінках журналу «История СССР», що на момент смерті Сталіна у таборах знаходилося приблизно 12 млн. осіб, а загальна кількість жертв репресій може доходити до 20 млн. чол. [1, с.82].

Використовуючи дані переписів 1937 і 1939 рр., директор Центрального державного архіву народного господарства СРСР В. В. Цаллін зробив спробу вирахувати загальну статистику жертв сталінізму в 1930-ті рр. В основі його підрахунків лежить упевненість, що ре-

зультати перепису населення 1939 р. були навмисне викривлені. Аналізуючи статистичний матеріал, Цаплін дійшов висновку, що протягом «1927 – 1938 рр. померло від голоду та загинуло в місцях ув'язнення 7,9 млн. чоловік» [17, с.181]. На думку Цапліна, це були прямі втрати, а не власне демографічні. Продовжував працювати над даною темою вже згадуваний В.В. Цаплін. Спираючись на статистичні зведення та звіти, зокрема бухгалтерську документацію, що залишив після себе ГУЛАГ, він встановив, що «через табори, колонії, тюрми та інші місця утримання ув'язнених у 1939 р. пройшло 2103 тис. чоловік. З яких загинуло не менше 525 тис. чоловік» [16, с.161]. Цаплін наводить дані лише за 1939 рік. Але далеко не все науково-історичне співтовариство йшло на поводу у публіцистів. На початку 1990-х рр. були відкриті раніше недоступні архівні «спецхрани». Це дало змогу історикам нарешті підрахувати кількість репресованих протягом 1930-х - 1950-х рр. за сумнозвісною 58-ю статтею, спираючись виключно на архівні матеріали. Одним із перших, хто зумів приблизно підрахувати справжню кількість репресованих, спираючись на архівні матеріали, став А. Н. Дугін. За його підрахунками за весь період 1930-х – початку 1950-х рр. через виправно-трудові табори пройшло 2,1 – 2,3 млн. чоловік, а через виправно-трудові колонії 1,1 – 1,2 млн. осіб [4, с. 71].

Справжньою подією став вихід у світ ряду статей В.М. Земскова. Нині робота В.М. Земскова «ГУЛАГ (историко-социологический аспект)» стала класичною. Ґрунтуючись на документах ЦДАЖР СРСР, він не тільки встановив загальну кількість репресованих за політичними мотивами, але й здійснив глибокий статистичний аналіз наявних документів. В.М. Земсков склав порівняльну таблицю чисельності ув'язнених по роках за 1934 – 1953 рр. та подав процентне співвідношення звинувачених у контрреволюційній діяльності до загальної кількості «зеків». Він також склав порівняльні таблиці «Руху табірною населення» за 1934 – 1947 рр., де наводиться кількість померлих за цей час в'язнів, кількість звільнених та тих, хто «перебував у бігах». Автор також підготував порівняльні таблиці, які показують динаміку змін національного складу ГУЛАґу, рівня освіченості в'язнів, розподіл складу таборів і колоній за статевою ознакою і віком.

Отже, за даними Земскова загальне число репресованих в СРСР у 1921 – 1953 рр. за політичними мотивами склало приблизно 3,8 млн. осіб [5, с. 12]. Такі дані є достатньо аргументовані і немає підстав на цьому історіографічному етапі піддавати їх сумніву.

Однак серед публіцистів роботи Земскова викликали шквал критики. А. Антонов-Овсієнко вважав архівні дані сфальсифікованими і вчені, які їм довіряють, глибоко помиляються. На його думку, найбільш вірогідним числом репресованих є 16 млн. чол. Однак точка зору Антонова-Овсієнка базувалася лише на емоційних оцінках та не спиралася на жодні архівні та статистичні дані, у той час як Земсков спирався на ретельний аналіз архівних документів.

Висновки. Таким чином, приблизна кількість репресованих була встановлена вітчизняною історіографією ще на початку 1990-х рр. Але ці підрахунки, виведені після ретельного аналізу архівних матеріалів, не справили майже ніякого впливу на масову свідомість радянської та пострадянської громадськості. Такі дані були визнані більшістю вчених далеко не відразу. Справа в тому, що цифра в 3,8 млн. репресованих виглядала дещо шокуючою на фоні загальноновизнаних цифрових даних, запропонованих О. Солженіциним, Р. Конквестом та багатьма іншими вченими, письменниками та публіцистами. До того ж, треба врахувати, що цифра у 3,8 млн. репресованих була вигідною далеко не всім, адже питання кількості репресованих використовувалося як аргумент у суспільно-політичній боротьбі, і, на перший погляд, могла скидатися на просталінську пропаганду. У принципі можна сказати, що ця проблема була вирішена пізньорадянською історіографією, її висновки у першій половині 1990-х рр. на сторінках «Социса» намагалися оскаржити письменник і публіцист Л. Разгон та американський вчений С. Максудов, але у цілому наукове співтовариство врешті визнало підрахунки Н. Дугіна та В. Земскова. Досліджуючи публіцистику 1987 – 1991-х рр. створюється враження, що публіцисти ніби змагалися між собою за те, хто назве найбільшу цифру жертв сталінізму. На початок 1990-х рр. цифра в 25 млн. репресованих вважалась не такою вже й значною. Фахові дослідження Н.Дугіна і В.Земскова, не справили на громадську свідомість значного впливу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бестужев – Лада И. В. Аморальность и антинародность «политической доктрины» сталинизма [Текст] / И. В. Бестужев – Лада // История СССР. – 1989. – № 1. – С. 78 – 91.
2. Волкогонов Д.А. Триумф і трагедія : Політичний портрет Й.В. Сталіна [Текст] / Д.А. Волкогонов: У 2 кн. Кн. 1. – К.: Політвидав України, 1989. – 597с.
3. Домбровский Ю. Факультет ненужных вещей [Текст] / Ю. Домбровский: Роман / Вступ. статья И. Золотоуесского. – М.: Худож. лит., 1989. – 510с.
4. Дугин А.Н. Солженицин, Рыбаков: технология лжи [Текст] / А. Н. Дугин, А.Я. Малыгин // Военно-

- исторический журнал. – 1991. – №7. – С. 65 – 73.
5. Земсков В. Н. ГУЛАГ (историко-социологический аспект) [Текст] / В. Земсков // Социологическое исследование. – 1991. – №6. – С. 10 – 26.
6. Земсков В.Н. К вопросу о масштабах репрессий в СССР [Текст] / В. Земсков // Социс. – 1995. – №9. – С. 118 – 127.
7. Земсков В. Н. Заключенные, спецпоселенцы, ссыльнопоселенцы, ссыльные и высланные (статистико – географический аспект) [Текст] / В. Земсков // История СССР. – 1991. – № 5. – С. 151 – 165.
8. Клопов Э.В. Что это было? Размышления о предпосылках и итогах того, что случилось с нами в 30 – 40-е годы [Текст] / Э. В. Клопов, Л. А. Гордон. – М.: Политиздат, 1989. – 319 с.
9. Коэн С. Бухарин: политическая биография. 1888 – 1938: Пер. с англ. / Общ. ред., послесл. и коммент. Е.И. Горелова. – М.: Прогресс, 1988. – 547с.
10. Конквест Р. Свидетельство неочевидца [Текст] / Р. Конквест // Московские новости. – 1989. – №13, 26 марта. – С. 16.
11. Кропачев С.А. Новейшая отечественная историография о масштабах политических репрессий в 1937 – 1938 годах [Текст] / С. А. Кропачев. – Российская история. – № 1. – 2010. – С. 166 – 172.
12. Медведев Р. Истории нужна только правда [Текст] / Р. Медведев // Московские новости. – 1988. – 27 нояб. – С.7.
13. Медведев Р. Трагическая статистика [Текст] / Р. Медведев // Аргументы и факты. – 1989. – №5. – С.14.
14. Медведев Р.А. О Сталине и сталинизме [Текст] / Р. Медведев. – М.: Прогресс, 1990. – 488с.
15. Солженицин А. Архипелаг ГУЛАГ. 1918-1956. Опыт художественного исследования [Текст] / А. Солженицин.: в 3 т. - Т.1. – М.: Новый мир, 1990. - 356с.
16. Цаплин В.В. Архивные материалы о числе заключенных в конце 30-х годов [Текст] / В. Цаплин // Вопросы истории. – 1991. – №4 – 5. – С. 157 – 163.
17. Цаплин В.В. Статистика жертв сталинизма в 30-е годы [Текст] / В. Цаплин // Вопросы истории. – 1989. – №4. – С.175 – 181.
18. Чаликова В. Архивный Юноша [Текст] / В. Чаликова // Нева. – 1988. – №10. – С. 152 – 162.
19. Чернецовский Ю. Как Сталин спас «Наполеона» [Текст] / Ю. Чернецовский // Советская культура. – 1989 – 5 декабря. – С. 3.
20. Шатуновская О. Фальсификация [Текст] / О. Шатуновская // Аргументы и факты. – 1990. - №22. - С. 8.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2014

REFERENCES:

1. *Bestuzhev – Lada, I. V.* Amoral'nost' i antinarodnost' «politicheskoy doktriny» (Immorality and anti-people "political doctrine" of Stalinism). *Istoriya SSSR*. 1989. no. 1. pp. 78 – 91.
2. *Volkogonov, D.A.* Triumf i tragediya: Politichniy portret Y.V. Stalina (Triumph and Tragedy: Stalin`s Political Portrait). Kiyv, 1989. 597 p.
3. *Dombrovskiy, Y.U.* Fakul'tet nenuzhnykh veshchey (Faculty of unnecessary things). Moscow, 1989. 510 p.
4. *Dugin, A.N.* Solzhenitsyn, Rybakov: tekhnologiya lzhi (Solzhenitsyn, Rybakov: technology of lies). *Voyenno-istoricheskiy zhurnal*. 1991. no.7. pp. 65 – 73.
5. *Zemskov, V.N.* GULAG (istoriko-sotsiologicheskii aspekt) (Gulag (historical and sociological aspect)). *Sotsiologicheskoye issledovaniye*. 1991. no. 6. pp. 10 – 26.
6. *Zemskov, V.N.* K voprosu o masshtabakh represiy v SSSR (On the scale repression in the USSR). *Sotsis*. 1995. no. 9. pp. 118 – 127.
7. *Zemskov, V.N.* Zaklyuchennyye, spetsposelentsi, ssyl'no-poselentsi, ssyl'nyye i vyslannyye (statistiko – geograficheskiy aspekt) (Prisoners deportees, deportees, exiles and exiled (statistical - geographical aspect)). *Istoriya SSSR*. 1991. no. 5. pp. 151 – 165.
8. *Klopov, E.V.* Chto eto bylo? Razmyshleniya o predposylkakh i itogakh togo, chto sluchilos' s nami v 30 – 40-ye gody (What was it? Reflections on the assumptions and results of what happened to us in the 30 - 40s). Moscow, 1989. 319 p.
9. *Koen, S.* Bukharin: politicheskaya biografiya. 1888 – 1938 (Bukharin: A Political Biography . 1888 -1938). Moscow, 1988. 547 p.
10. *Konkvest, R.* Svidetel'stvo neochevidtza (Eyewitness are not testimony). *Moskovskiyе novosti*. 1989. no. 13, 26 marta. pp. 16.
11. *Kropachev, S.A.* Noveyshaya otechestvennaya istoriografiya o masshtabakh politicheskikh repressiy v 1937 – 1938 godakh (The latest historiography on the extent of domestic political repression in 1937 - 1938 years). *Rossiyskaya istoriya*. 2010. no 1. pp. 166 – 172.
12. *Medvedev, R.* Istoriy nuzhna tol'ko pravda (The history need`s only true). *Moskovskiyе novosti*. 1988. – 27 noyab. pp.7.
13. *Medvedev, R.* Tragicheskaya statistika (The tragic statistics). *Argumenty i fakty*. 1989. no. 5. pp.14
14. *Medvedev, R.A.* O Staline i stalinizme (About Stalin and Stalinism). Moscow, 1990. 488p.
15. *Solzhenitsin, A.* Arkhipelag GULAG. 1918-1956. Opyt khudozhestvennogo issledovaniya (The Gulag Archipelago. 1918-1956. Experience artistic research). Moscow, 1990. 356 p.
16. *Tsaplin, V.V.* Arkhivnyye materialy o chisle zaklyuchennykh v kontse 30-kh godov (Archival materials on the number of prisoners in the late 30s). *Voprosy istorii*. 1991. no. 4 – 5. pp. 157 – 163.
17. *Tsaplin, V.V.* Statistika zhertv stalinizma v 30-ye gody (Statistics of victims of Stalinism in the 30s). *Voprosy*

istorii. 1989. no. 4. pp.175 – 181.

18. *Chalikova, V.* Arkhivnyy Yunosha (The Archive boy). *Neva*. 1988. no. 10. pp. 152 – 162.

19. Chernetsovskiy, Y.U. Kak Stalin spas «Napoleona» (As Stalin saved “Napoleon”). *Sovetskaya kul'tura*. 1989. 5 dekabrya. pp.3.

20. *Shatunovskaya, O.* Fal'sifikatsiya (Falsification). *Argumenty i fakty*. 1990. no. 22. pp. 8.

Щелкунов Антон Олексійович – кандидат історичних наук, старший викладач
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Адреса: 49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26
E-mail: shelkunov.1985@rambler.ru

Schelkunov Anton Oleksiiovych – PhD in history, senior lecturer
Dnipropetrovsk state university of internal affairs
Address: 26, Gagarin Avenue, Dnipropetrovsk, 49005
E-mail: shelkunov.1985@rambler.ru